

Syrjäytymisestä osallisuuteen

Elina Nivala

Syrjäytymisen käsite on jälleen noussut otsikoihin ja huoli varsinkin nuorten syrjäytymisestä yhteiskunnallisen keskustelun aiheeksi. Helsingin Sanomat esitteli 14.3.2008 synkkiä lukuja nuorten syrjäytymisestä: ”Syrjäytyneitä tai syrjäytymisvaarassa olevia lapsia ja nuoria on ainakin 65 000”. Hesarin esiin nostama huoli on aiheellinen ja keskustelun herättäminen lasten ja nuorten hyvinvoinnin uhkista toivottavaa, mutta tapa uutisoida asiasta oli valitettavan yksinkertaistava. Uutisen taustalla oli Hesarin Stakesille tekemä pyyntö selvittää syrjäytyneiden nuorten määrä, koska viranomaisten arviot ovat vaihdelleet 14 000:sta yli 100 000:een nuoreen eli ”viranomaiset eivät tiedä oikeaa määrää”.

Jo tämä lähtökohta kiinnittää huomion syrjäytymisen käsitteen ongelmallisuuteen: viranomaisten vaihtelevien arvioiden taustalla on todennäköisesti erilainen syrjäytymisen määrittelytapa, sillä yksiselitteistä ja yleisesti jaettua määritelmää käsitteelle ei ole olemassa sen yleisyydestä ja arkikieleen juurtumisesta huolimatta – tai ehkä juuri siitä johtuen. Ja vaikka käsitteen määrittelystä vallitsisikin yksimielisyys, on kyse hyvin moni-ilmeisestä ja -ulotteisesta yhteiskunnallisesta ilmiöstä, jonka esiintymisen määrän mittaaminen ja tilastollinen esittäminen on vaikeaa. Kyse on ilmiöstä, jonka ymmärtämiseksi tarvitaan paitsi objektiivisesti havainnoitavissa olevien olosuhdetekijöiden tarkastelua myös tietoa ihmisten subjektiivisista kokemuksista omasta elämäntilanteestaan.

Hesari määritteli jutussaan syrjäytymisen tarkoittavan, ”että nuori putoaa jopa pysyvästi sosiaalisen, koulutus- ja työelämän ulkopuolelle ja on vaarassa sortua alkoholin, huumeiden ja rikollisuuden maailmaan”. Putoamisen koulutus- ja työelämän ulkopuolelle voi havaita tilastoista tarkastelemalla esimerkiksi toimeentulotukea saavien alle 25-vuotiaiden nuorten määrää, sillä nämä nuoret ovat pääsääntöisesti sellaisia, joilla ei ole oikeutta työmarkkinatukeen, koska he eivät ole hankkineet ammatillista koulutusta eivätkä täytä työmarkkinatuen työssäoloehto eli eivät ole kouluttamattomina päässeet työelämään ainakaan riittävän pitkäksi ajaksi. Myös peruskoulun jälkeen koulutukseen hakeutumattomien ja koulutuksen keskeyttäneiden nuorten määriä tilastoidaan – ja tarkastellaan yhteiskunnallisesti huolestuttavina merkkeinä vähintäänkin syrjäytymisuhkasta.

Putoaminen ”jopa pysyvästi – – koulutus- ja työelämän ulkopuolelle” ei kuitenkaan ole tilastoista luettavissa oleva asia, sillä nuoren pysyvän putoamisen työttömyyteen voi todeta vasta vuosikymmeniä myöhemmin. Puhuminen nuoren pysyvästä putoamisesta pois työelämästä ja tämän liittäminen huumeisiin ja rikollisuuteen vahvistaa valitettavan fatalistista ja toivotonta kuvaa näistä nuorista. Kyse on toki merkittävästä uhkakuvasta, ja yhteiskunnan kannalta uhka konkretisoituu parhaiten euroina, kuten Hesarissa havainnollistetaan: ”Työelämästä syrjäytynyt aiheuttaa valtiontalouden tarkastusviraston mukaan yhteiskunnalle 60-vuotispäiväänsä mennessä yli miljoonan euron kustannukset pelkkinä menetettyinä verotuloina”, puhumattakaan muista kustannuksista, joita työtön, mahdollisesti alkoholisoituva, huumeita käyttävä ja rikollisuuteen sortuva, jo varhain syrjäytymään tuomitettu nuori saa aikaan. Tämän taloussävytteisen fatalismin sijaan tulisi kuitenkin korostaa, että koulutuksesta ja työelämästä syrjäytyminen on yksilöllisesti erilaisia ilmenemismuotoja saava prosessi, joka ei välttämättä johda pysyvään rappiotilaan vaan jonka suuntaan voivat vaikuttaa hyvin monenlaiset tekijät sekä nuorella itsessään että hänen ympäristössään.

Kustannuksista puhuminen on aina tehokasta puhetta, jolla voidaan saada aikaan hyvääkin toimintaa syrjäytymisen aiheuttaman uhkan lievittämiseksi ja kustannusten ehkäisemiseksi. Huomion kiinnittäminen

vain syrjäytymisen taloudelliseen puoleen ja vain työelämästä syrjäytymiseen on kuitenkin ilmiötä rajusti yksinkertaistavaa. Syrjäytymistä tarkastellaan helposti vain yhteiskunnan näkökulmasta sen järjestystä, taloudellista menestymistä ja hyvinvointia uhkaavana ilmiönä, jota voi määritellä tilastollisesti ja pyrkiä myös hallitsemaan vaikuttamalla nimenomaan tilastollisesti havaittavissa oleviin seikkoihin, kuten nuorten pysymiseen kouluissaan, tutkintojen suorittamiseen ja työttömyys- ja toimeentulotukitilastoista käänteisesti luettavissa olevaan nuorten kiinnittymiseen työelämään. Toki tällainen tarkastelu ja nuorten koulutuksellisen ja työelämästä syrjäytymisen ehkäisemiseen pyrkivä toiminta on tärkeää, mutta syrjäytymisilmiön moninaisuuden vuoksi se yksistään on riittämätöntä, jotta syrjäytymistä todella voidaan ehkäistä ja lievittää.

Hesarin syrjäytymismääritelmässä oleva putoaminen sosiaalisen elämän ulkopuolelle on jo huomattavasti vaikeammin otettavissa haltuun ja tarkasteltavissa vain yhteiskunnan näkökulmasta ja tilastojen avulla. Ilmeisesti juuri sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyen jutussa todetaan, että ”kodin ulkopuolelle sijoitettujen alaikäisten määrä oli vuonna 2001 tilastojen mukaan yksi prosentti ikäluokasta, eli yhteensä runsaat 15 000. Tätä ryhmää voidaan Stakesin määritelmän mukaan pitää kiistatta ’syrjäytymisen kovana ytimenä’.” Yhtenä merkinä sosiaalisesta syrjäytymisestä pidetään siis lapsen tai nuoren sijoittamista kodin ulkopuolelle. Sijoittaminen kertoo puutteellisista tai vaarallisista kasvuolosuhteista kotona eli lapsen tai nuoren heikoista lähtökohdista kiinnittyä yhteiskunnan sosiaaliseen elämään ja yhteiskunnalliseen normaalijärjestelmään. Kuitenkin se, että kodin ulkopuolelle sijoitettuja nimitetään ”syrjäytymisen kovaksi ytimeksi”, korostaa tämänkin tarkastelun yhteiskuntakeskeisyyttä ja fatalistisuutta yksittäisen lapsen tai nuoren kannalta.

Jos syrjäytymismääritelmän perustaksi otetaan kuuluminen sellaisen yhteiskunnallisen huolenpitoinstituution toimenpiteiden piiriin, jonka tehtävänä pitäisi olla ehkäistä ja lievittää pahoinvointia, on huolenpitojärjestelmästä itse asiassa tullut syrjäytymisen aiheuttaja, syrjäyttävä. Kodin ulkopuolelle sijoittamisenhan pitäisi lähtökohtaisesti olla toimenpide, jolla pyritään juuri lapsen tai nuoren syrjäytymisen

ehkäisemiseen. On varmasti tilastollisesti tarkasteltuna totta, että kodin ulkopuolelle sijoittaminen kertoo nuoren keskimääräistä suuremmasta syrjäytymisriskistä, mutta sijoitettujen nimittäminen syrjäytymisen kovaksi ytimeksi tarkoittaa sijoitetun nuoren kannalta hänen tilanteensa tuomitsemista toivottomaksi ja kaikkien hänen tukemisekseen tarkoitettujen toimenpiteiden toteamista hyödyttömiksi. Kun hänet on sijoitettu, on hänet tuomittu syrjäytymään. Tosiasiassa syrjäytymisriskin on aiheuttanut ne kotona vallitsevat olosuhteet, jotka ovat sijoittamisen syynä, mutta koska näitä olosuhteita on vaikea tilastoida muuten kuin sijoittamisen tehtyä ne näkyviksi, on itsessään sijoittamisesta tehty tarkastelussa syrjäytymisen merkki. Lisäksi yhteiskunnallis-taloudellisesta näkökulmasta tarkasteltuna jo sijoittaminen aiheuttaa yhteiskunnalle merkittäviä kustannuksia, joten yhteiskunnan kannalta sijoittaminen on itsessään sosiaalista syrjäytymistä, vaikka nuorelle se voi olla uusi mahdollisuus parempaan elämään. Pelkkä yhteiskunnan näkökulmasta tehty tilastollinen syrjäytymistarkastelu menee siis pahasti pieleen.

Yhteiskuntakeskeisen tarkastelun sijaan syrjäytymisen ymmärtämiseksi ja kohtaamiseksi tarvitaan tarkastelutapaa, joka ei tuomitse ainnuttakaan lasta tai nuorta syrjäytymisen kovaan ytimeen. Syrjäytymistä tulee tarkastella yksipuolisen yhteiskunnallisen näkökulman sijaan lapsen tai nuoren yksilöllisen tilanteen ymmärtämiseen pyrkivästä näkökulmasta, jolloin huomio tulee kiinnittää paitsi tilannetta hallitseviin uhkiin myös ihmisen mahdollisuuksiin puutteellisista lähtökohdistaan huolimatta kasvaa ja omaksua valmiuksia selviytyä elämässään ja yhteiskunnassa, päästä mukaan yhteiskunnan sosiaaliseen elämään. Kyse ei kuitenkaan ole vain yksilökeskeisestä tarkastelusta vaan syrjäytymisen ymmärtämisestä yhteiskunnan ja yksilön suhteeseen liittyvänä ongelmana. Tarvitaan tietoa sekä yksilön tarpeista, toiveista ja kehittymispotentiaaleista että yhteiskunnan tarjoamista mahdollisuuksista tarpeiden täyttämiseen ja sen asettamista ehdoista toiveiden ja mielekkään elämän toteuttamiseen. Lisäksi tarvitaan sellaista kokonaisvaltaista sosiaalista ja kasvatuksellista tukea, joka mahdollistaa jokaisen yksittäisen lapsen ja nuoren positiivisen kehityksen omassa elämäntilanteessaan. Tämän Hesarikin toteaa, tosin

käänteisen negatiivisesti, liittyen sosiaalityön avohuollon tukitoimien piirissä oleviin lapsiin: ”Syrjäytymisvaarassa ovat lisäksi avohuollon piirissä olevat lapset, eli ne, jotka ovat joidenkin lastensuojelutoimien kohteena. Heitä uhkaa syrjäytyminen, elleivät he saa henkilökohtaista huolenpitoa ja apua.”

Syrjäytyminen sosiaalisen elämän ulkopuolelle on lisäksi paljon muutakin kuin esimerkiksi sosiaalitoimen lastensuojelutilastoista luetavissa olevaa sosiaalista huono-osaisuutta, kasvuolosuhteiden ja lapsuuden sosiaalisten lähisuhteiden heikkoutta. Sosiaalinen syrjäytyminen liittyy ylipäätään ihmissuhteiden puutteeseen, sosiaalisten verkostojen heikkouteen, sosiaalisen kanssakäymisen mahdollisuuksien vähäisyyteen, eli se on eriasteista yksinäisyyttä. Taustalla voi olla sosiaalisten taitojen heikkoutta, sosiaalista arkuutta, itseluottamuksen puutetta ja muita psykososiaalisia syitä. Sosiaalinen syrjäytyminen voi myös kietoutua taloudelliseen syrjäytymiseen, koulutus- ja työelämän ulkopuolelle jäämiseen sekä kulttuuriseen syrjäytymiseen. Sosiaalisella syrjäytymisellä voidaan tarkoittaa sosiaalisten suhteiden rajoittumista hyvin suppeaan toimintaympäristöön ja kyvyttömyyttä vuorovaikutukseen tämän ympäristön ulkopuolella olevien kanssa. Konkreettisenä esimerkkinä tästä on juuri kulttuurinen syrjäytyminen, kielitaidottoman maahanmuuttajan tilanne, kun hänen kasvokkaisen vuorovaikutuksen verkostonsa rajoittuvat mahdollisesti hyvin pienen oman kieli- ja kulttuuriryhmän piiriin. Ihmisen sosiaalisten suhteiden luonteesta ja laadusta, mielekkään vuorovaikutuksen mahdollisuuksista ja sosiaalisten verkostojen laajuudesta ei voida saada tietoa yhteiskunnan toimintajärjestelmän toimenpiteistään tuottamista tilastoista, vaan kyse on vahvasti subjektiivisesta kokemuksellisesta asiasta. Sosiaalisen syrjäytymisen tarkastelussa yhteiskuntakeskeinen ja taloudellinen näkökulma on auttamatta riittämätön, ja sosiaalisen syrjäytymisen ehkäiseminen ja lievittäminen edellyttävät ihmisten ja heidän kokemustensa kohtaamista.

Ihmisen kohtaaminen syrjäytymisen käsitteen luoman varjon alla on kuitenkin ongelmallista. Kuka voi määritellä toisen syrjäytyneeksi – varsinkaan silloin, jos syrjäytyminen nähdään objektiivisten olosuhdetekijöiden ja subjektiivisten kokemusten yhteydestä rakentuvana ilmiönä? Syrjäytyneeksi tai syrjäytymisvaarassa olevaksi mää-

rittelemisen sisältää leimaamisen ja leimautumisen vaaran, uhkan sen fatalistisen asenteen omaksumisesta, joka yhteiskunnallista syrjäytymiskeskustelua sävyttää. Tietyt ulkoiset kriteerit täyttäviä ihmisiä, esimerkiksi juuri koulutuksen keskeyttäneitä tai kodin ulkopuolelle sijoitettuja nuoria, aletaan kohdella syrjäytymisen kovana ytimenä. Ajatellaan, että heidän hyväkseen on välttämätöntä tehdä erilaisia toimenpiteitä, jotta heidät saadaan vedettyä syrjäytyneen tuomiostaan, yhteiskunnan ulkopuolelta, takaisin normaalielämään. Suunnitellaan projekteja, jotka kohdistetaan syrjäytymisvaarassa oleviin nuoriin, ja samalla joko saadaan nuoret itse omaksumaan määritelmä itsestään syrjäytyneinä tai herätetään heidän vastarintansa kaikkea heihin kohdistuvaa toimintaa kohtaan. Projekteilla voi olla ehdottoman hyviä tarkoituksia ja vilpittömiä auttamisen pyrkimyksiä, mutta Hesarin jutun kaltaisen keskustelun vahvistama fatalistinen syrjäytymisen ymmärrystapa määrittää toimintaa negatiivisesti. Projektille on ehkä saatu rahoitus juuri saman hengen mukaisella, yhteiskunnallis-taloudellisia perusteluja käyttävällä retoriikalla, sillä syrjäytymisen kustannuksista puhuminen on tältäkin kannalta tehokasta puhetta. Syrjäytymisen ehkäiseminen voi kuitenkin pahimmillaan muuttua syrjäyttäväksi, jos toiminnassa edetään yhteiskuntakeskeisesti ja ulkopuolelta asetetuina tavoittein – keskeisimpänä tavoitteena tulokset, jotka voidaan havaita kaunistuvina tilastolukuina – kunnioittamatta riittävästi ihmisen kokemusta ja hänen yksilöllisiä kasvun mahdollisuuksiaan.

Syrjäytymisen käsitteen rinnalla haluan itse painottaa osallisuuden käsitettä. Näen sosiaalipedagogisen toiminnan ensisijaiseksi tavoitteeksi ihmisen yhteiskunnallisen osallisuuden vahvistamisen, joka tarkoittaa sekä ihmisen persoonallisten itsetoteutuksen valmiuksien kehittymisen että välittömään sosiaaliseen ympäristöön ja sen kautta yhteiskuntaan kiinnittymisen tukemista. Osallisuuden vahvistaminen voidaan nähdä vastineeksi syrjäytymisen ehkäisemiselle, mutta vaikka nämä kaksi tavoitetta liittyvät samaan ilmiöön, ne eivät ole sama asia. Osallisuus on ihmisen hyvinvoinnin perustavanlaatuisen edellytys, joltain syvää ja hyvää, jonka vahvistuminen tapahtuu kokonaisvaltaisessa persoonallisessa ja sosiaalisessa kasvuprosessissa. Syrjäytyminen on osallisuuden menettämistä, osattomuuden uhkaa, ja syrjäytymisen

ehkäisemiseen tarvitaan toimenpiteitä, jotka katkaisevat osallisuuden heikkenemiseen johtavia kehitysprosesseja. Osallisuuden vahvistaminen tarkoittaa siis ihmisen persoonallisen ja sosiaalisen kasvun kokonaisvaltaista tukemista, kun taas syrjäytymisen ehkäisemisen tavoite kiinnittää huomion niihin erityisiin kasvatuksellisiin toimenpiteisiin, joilla negatiivista kehitystä pyritään hidastamaan, pysäyttämään ja kääntämään positiiviseksi. Osallisuuden vahvistamisen ja syrjäytymisen ehkäisemisen tavoitteet pyrkivät samaan päämäärään, ihmisen hyvinvoinnin edistämiseen persoonana ja yhteisöjen ja yhteiskunnan jäsenenä, mutta niiden lähtökohdat poikkeavat toisistaan. Osallistuisitko itse mieluummin toimintaan, joka pyrkii vahvistamaan osallisuuttasi, vai toimintaan, jonka tavoitteena on ehkäistä syrjäytymistäsi?

Sosiaalipedagogiikan historiasta löytyy näkemys, jonka mukaan yhteiskunta on muuttunut sellaiseksi, että siellä kaikki lapset ja nuoret ovat syrjäytymisvaarassa, joten kaikki tarvitsevat syrjäytymistä ehkäisevää sosiaalista kasvatusta. Mielestäni tämä ei kuitenkaan ole mielekäs sosiaalipedagogisen toiminnan lähtökohta. Koen mielekkäämmäksi ajatuksen, että me kaikki tarvitsemme yhteiskunnallista osallisuuttamme vahvistavaa sosiaalista kasvatusta ja että lisäksi osa meistä – kuka tahansa – saattaa jossakin elämäntilanteessa tarvita erityistä kasvatuksellista tukea, joka estää erilaisten osallisuutta uhkaavien tekijöiden vahvistumista ja siten ehkäisee ja lievittää syrjäytymistä. Sosiaalipedagogiikan tehtävänä on tukea ihmistä löytämään itsensä ja paikkansa yhteiskunnassa, ja tällä tehtävällä on kaksi toteutumismuotoa: osallisuuden vahvistamiseen pyrkivä yleinen sosiaalinen kasvatusta – voidaan puhua myös kansalaisyhteiskunnasta, mutta kansalaisuus tulee tällöin ymmärtää hyvin laajasti yhteiskunnan jäsenyytenä – sekä syrjäytymisen ehkäisemiseen pyrkivä erityinen pedagoginen sosiaalinen työ. Molempia tarvitaan inhimillisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin aikaansaamiseksi ja vahvistamiseksi yhteiskunnassa.

Osallisuus on kymmenisen vuotta ollut suomalaisessa keskustelussa suosittu termi, erilaisten paikallisten ja valtakunnallisten osallisuushankkeiden keskus käsite, mutta sen teoreettiseen määrittelemiseen ei ole erityisesti kiinnitetty huomiota. Käsitettä on käytetty paljon synonyymina osallistumiselle, jolloin osallisuuden edistäminen erilais-

ten projektien tavoitteena on tarkoittanut ihmisten, varsinkin nuorten, osallistumismahdollisuuksien ja -valmiuksien kehittämistä. Yleensä tämä on tarkoittanut huomion kiinnittämistä mahdollisuuksiin osallistua päätöksentekoon yhteisistä asioista, ja projekteissa on pyritty kehittämään kansalaisille uusia osallistumisväyliä edustuksellisen päätöksentekojärjestelmän kylkeen. Osallisuudella on tarkoitettu siis paljolti osallistumista vallankäytön prosesseihin yhteiskunnassa ja sen tuottamaa kokemusta omasta merkityksestä yhteiskunnan jäsenenä. Lisäksi osallisuuden käsitettä on käytetty syrjäytymisen käsitteen vaihtoehtona, eli osallisuuden edistäminen on tarkoittanut syrjäytymisen ehkäisemistä, erityisesti nuorten koulutuksellisen ja työelämästä syrjäytymisen prosesseihin puuttumista erilaisin uusin toimenpitein. Osallisuuden käsite osallistumisen synonyymina tai syrjäytymisen vastakohtana ei kuitenkaan tuo juuri uutta sisältöä keskusteluun. Edellä sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteeksi asettamani osallisuus on jotain enemmän tai syvempää¹.

Tämän sosiaalipedagogisen aikakauskirjan kaikki tekstit on mahdollista liittää jollain tavoin keskusteluun syrjäytymisestä ja osallisuudesta. Artikkeleissa, katsauksissa ja puheenvuoroissa tarkastellaan sekä osallisuutta ja syrjäytymistä ilmiöinä että erityisesti toimintaa, jolla pyritään osallisuuden vahvistamiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen. Esillä on taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen osallisuuden ja syrjäytymisen kysymyksiä, vaikka kaikki kirjoittajat eivät tarkastelekaan aihettaan näillä käsitteillä. Kaikki aikakauskirjan tekstit pohjautuvat Suomen sosiaalipedagoginen seura ry:n 10-vuotisjuhluvuoden eli vuoden 2007 aikana järjestetyissä tilaisuuksissa pidettyihin puheenvuoroihin.

---

¹ Tarkastelen osallisuutta erityisesti kansalaiskasvatukseen liittyvänä sosiaalipedagogisena tavoitteena työn alla olevassa sosiaalipedagogiikan alan väitöskirjassani.